ئەمریکا و ئەنفال

نووسینی: سەمانسا پاوەر
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: بەختیار کەریم

بەشی حەوتەم

"وتارەکەی (پاتریک تەیلەر)ی واشنگتۆن پۆست، ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە: "ڕووخساری مردووە بێچەکەکان: چوار کچی بچکۆڵە لە پۆشاکی کوردیدا وەک بووکەشووشەی شێوێنراو لە خوار چەمێکی بچکۆلەوە لە نزیک گودنی عەنەب ڕاکشاون، دوو ژن لە مەرگدا یەکتریان لە ئامێزگرتووە لە نزیک باخچەیەکی گوڵ، پیاوێکی پیری جامانە بەسەر لەبەردەمی ماڵەکەیدا کۆرپەیەکی نووساندوە بە سنگیەوە." بۆ جاری یەکەم بوو کە ڕووخساری کوردان نمایش دەکران. چیتر ژمارەی ڕووتی قوربانییەکانی جەنگ نەبوون، چیتر بەتەنها "یاخیبوو" نەبوون."

سەمانسا پاوەر لەم کتێبەدا

بەدبینییە فەرمییەکان

واشنگتۆن بەگومانەوە پێشوازی لە ڕاپۆرتەکانی گازباران کرد. ئەمریکییەکان ئەوەندە دژی ئێران بوون کە باوەڕیان بە سەرچاوە ئێرانییەکان نەدەکرد. کاتێک لە سەرەتای 1987دا عێراق دەستیکرد بە کیمیابارانی کورد، دوو ڕۆژنامە سەرەکییەکەی ئەمریکا نووسینی پچرپچریان بڵاودەکردەوە، بەڵام هەر خێرا ئاماژەیان بەوە دەدا کە سەرچاوەی "تۆمەتبارکردن"ەکان ئێرانیین. دەگوترا کە بەغداد "دژە-هێرش"ی بردوە یان "تۆڵە"ی لە کوردە یاخیبووەکان کردۆتەوە. داپۆشینی ڕاگەیاندن بۆ هەڵەبجە سەرەتا بەم شێوەیە بوو. یەکەم ڕاپۆرتی هێرشەکە لەلایەن ئاژانسی هەواڵی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە هات، ئاژانسە هەواڵییەکانی ئەمریکاش پشتیان بە "سەرچاوە ئێرانییەکان" دەبەست، دەربارەی "چەوتییەکانی عێراق". دەرفەتێکی لەباریان بە عێراق بەخشی بۆ نکوڵیکردن. دوو ڕۆژ پاش یەکەم هێرش، کورتەهەواڵێکی واشنگتۆن پۆست نووسیبووی: "بەغداد ئەو ڕاپۆرتانە ڕەتدەکاتەوە کە دەڵێن شەڕ بووە. دەڵێت ماوەیەک لەمەوبەر لە هەڵەبجە و خورماڵ پاشەکشێیان کردوە."

کوردەکانیش وەک هەریەک لە قوربانییە تازەکانی جینۆساید، خرانە ئەو گروپەوە کە (هێلین فین)ی لێکۆڵەر ناوی دەنێت "قوربانییە تێوەگلاوەکان". ئەگەرچی زۆربەی قوربانییەکانی جینۆساید خەڵکی سیڤیلی ناسیاسین، بەڵام سەرکردە سیاسیی یان سەربازییەکانی نەتەوە، ڕەگەزێک، یان گروپێکی ئایینی هەندێک جار بڕیار دەدەن (بۆ داواکردنی مافە بنەڕەتیەکان، بۆ خۆپیشاندان، بۆ شۆڕشی چەکداری یان تەنانەت بۆ وەشاندنی گورزی تیرۆریستیانە)، ئەمەش پۆزشێک دەبەخشێت بە تاوانباران بۆ لەناوبردن و بە تەماشاچیەکانیش بۆ چاوپۆشیکردن. جیاواز لە جولەکەی سیبەکانی ئەوروپا کە هیچ هەڕەشەیەکی سەربازیی، تەنانەت سیاسیشیان، بۆسەر یەکێتی خاکی پۆلۆنیا یان ئەڵمانیا دروست نەکردبوو (بە لەبەرچاوگرتنی کەنارگیرییان یان توانەوەیان

لەناو زۆربەی وڵاتانی ئەوروپادا)، کوردەکان دەیانویست دەربازبن: دەربازبن لە چنگی دڕندانەی سەدام حوسەین، بە دانپیانانی کورەدەکان خۆیان، بەیەکجاری دەربازبن لە دەوڵەتی عێراق. لەڕاستییدا کوردەکان دووجار تێوەگلابوون. نەک تەنها هەندێک چەکیان هەڵگرت و لە ڕژێمێک یاخیبوون، کە لەلایەن ئەمریکاوە پاڵپشتی دەکرا، بەڵکو هەندێک دەستیان لەگەڵ ئێراندا، کە دوژمنێکی ئەمریکایە، تێکەڵکرد. بۆ ئەمریکا "گەریلا" کوردەکان خۆیان چەوساندەوەیان بانگهێشت دەکرد. وەک هاوپەیمانێکی کاتیی ئێران، هەر زوو لێکندران بەوانەوە کە بارمیتەیان دەگرت و لکێندران بە "شەیتانی گەورە"ەوە.

هێرشی مارسی 1988 زیاتر لەهەر کام لە قەسابخانەکانی دیکەی سەدام بووە جێگەی تێڕامان. زیاتر لەبەرئەوەی 5000 قوربانیی ژمارەیەکی گەورەتر بوو لە قوربانییەکانی دیکەی هێرشە کیمیاییەکانی سەدام. هاوکاتیش لەبەرئەوەی کە شوێنی تاوانەکە کراوەتر بوو بۆ جیهانی درەوە کە سەرنجی بدات. هەڵەبجە کە لەسەر سنووری ئێرانە، ڕۆژنامەنووسە خۆرئاواییەکان لەڕێگای ئێرانەوە توانیان بگەنە ئەو وێرانەخاکە. بەچاوی خۆیان ئەو کردارە بەربەریانەیان بینی کە لە پێش ئەو ڕووداوەدا شایانی پێشبینیکردن نەبوو. ڕۆژنامەنووسەکان توانیان، وێنەی دەگمەن و ڕاستەوخۆی دیمەنەکانی پاش-جینۆساید دەستبخەن.

ئێران کە هێشتا گینگڵی دەدا بۆ بردنەوەی جەنگەکەی لەگەڵ عێراقدا، زۆر خولیای دەکرد کە بەڵگە دەربارەی ئەو تاوانەی جەنگ پێشکەش بکات کە شایانی پشتگوێ خستن نییە. هەواڵنێرە ئەمریکی و ئەوروپییەکان سەردانی نەخۆشخانەکانی ئێرانیان کرد، کە لەوێ خۆیان چاوپێکەوتنیان لەگەڵ ئەو قوربانییانەدا کرد کە پەڵە لەسەر لەشیان بوو، هەناسەیان توند دەبوو، یان پێستیان هەڵدەوەرا. ئێرانییەکان ڕێگەیان بۆ سەردانی ڕۆژنامەنووسان بۆ هەڵەبجە خۆش دەکرد، لەوێ ڕۆژمانەنووسەکان تەرمیان دەبینی، کە سەربازە ئێرانییەکان و کوردە ڕزگاربووەکان ناشتنیان بەمەبەست دواخستبوو. لە 24ی 3ی 1988دا واشنگتۆن پۆست و لۆس ئەنجلۆس تایمز لاپەڕەی یەکەمیان بۆ ئەو ڕووداوە تەرخان کردبوو، کەناڵە تەلەڤزیۆنییەکانی ئەمریکاش بەشداریان کرد لە داپۆشینێکی میدیایی چڕدا بۆ چەند ڕۆژی داهاتوو. ڕۆژنامەنووسەکان سەرسامبوون، کە لە پەیامەکانیشیاندا سەرسامیی بەدیدەکرا. وتارەکەی (پاتریک تەیلەر)ی واشنگتۆن پۆست، ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە: "ڕووخساری مردووە بێچەکەکان: چوار کچی بچکۆڵە لە پۆشاکی کوردیدا وەک بووکەڵەی شێوێنراو لە خوار چەمێکی بچکۆلەوە لە نزیک گوندی عەنەب ڕاکشاون، دوو ژن لە مەرگدا یەکتریان لە ئامێزگرتوە لە نزیک باخچەیەکی گوڵ، پیاوێکی پیری جامانە بەسەر لەبەردەمی ماڵەکەیدا کۆرپەیەکی نووساندوە بە سنگیەوە." بۆ جاری یەکەم بوو کە ڕووخساری کوردان نمایش دەکرا. چیتر ژمارەی ڕووتی قوربانییەکانی جەنگ نەبوون، چیتر بەتەنها "یاخیبوو" نەبوون.

کارمەندە ئەمریکییەکان جەختیان لەوە دەکردەوە کە ناتوانن دڵنیابن لەوەی کە عێراق بەرپرسە لەو هێرشە کیمیاییە. ڕۆژنامەنووسە خۆرئاواییەکان، ئەوانەی کە ئەزموونێکی کەمیان لەگەڵ عێراقدا هەبوو و هیچ ئەزموونیشیان لەگەڵ کورددا نەبوو، بڕوایان هێنا. بەڵام ڕاپۆرتەکان سەیانهەڵدایەوە، تەیلەر نووسیبوی: "لەم شارەدا کە ئێستا چۆڵە، زیاتر لە سەد تەرمی ژن، منداڵ و پیاوی بەتەمەن هێشتا لەسەر جادە و کۆڵانەکان ماون. ئەمانە قوربانییەکانی ئەو هێرشەن کە ***ئێران بانگەشە دەکات کە گوایا*** سامناکترین هێرشی کیمیاییە بۆ سەر هاووڵاتیانی سیڤیل لە جەنگە حەوت ساڵ و نیوەیەکەیاندا لەگەڵ عێراق." باسەکەی نیویۆرک تایمزی 24ی 3ی 1988 لە لاپەڕە یانزەدا نێژرابوو بەناونیشانی: "ئێران، عێراق تاوانبار دەکات بە هێرشی گاز". (نیوزویک) نووسیبووی: "هەفتەی ڕابردوو ئێران هەلێکی ترسناکی دەستکەوت ***بۆ ئەوەی دۆزەکەی خۆی بەرێتەپێش***، کاتێک ڕێگەیدا چەند ڕۆژنامەنوسێکی خۆرئاوایی سەردانی هەڵەبجە بکەن، ئەو شارەی کە هێزەکانی ئێران پاش شەڕێکی کورتی خوێناوی دەستیان بەسەردا گرت. ***بەپێی ئێران***، عێراق شارەکەی گازباران کرد پاش تێکشکانیان. ***ئێرانییەکان دەڵێن*** هێرشەکە زیاتر لە 4000 هەزار هاووڵاتی سیڤیلی کوشتوە." ئەمە فاکت نەبوو، بەڵکو ئەمە ئارگومێنت بوو، لەهەمووشی گرنگتر ئارگومێنتێکی ئێرانییەکان بوو. قوربانییەکان خۆیان توانای گێڕانەوەی چیرۆکەکانیان نەبوو. ڕۆژنامەنووسەکان لە پاشهاتی ئەو تاوانە دڕندانەیەدا

بەشداربوون، بەڵام تاوانەکەیان بەچاوی خۆیان نەدیبوو، لەبەرئەوە پەنایان دەگرت لە ڕاکێشانی پەنجەی تاوان بۆ لایەک. دووبارە پێداویستی سەلماندنی پێشوەخت، دەسەڵاتی ئەو ئاشکراکردنەی داپۆشی.

عێراقییەکانیش ئەوەندەی تر ئاوەکەیان لێڵکرد، بە ناردنی سەردانی تایبەتی خۆیان بۆ ناوچەکە. ڕژێمەکە نکوڵی لەو تاوانە دەکرد و یادی بیانییەکانی دەهێنایەوە کە لە کاتی جەنگدا شتی ناخۆش ڕوودەدات. هەر لە کاتی هەڵەبجەدا، باڵوێزی عێراق بۆ فەڕەنسا بە کۆنگریەکی ڕۆژنامەوانی ڕاگەیاند: "لە جەنگدا کەس لەوێ نییە تا پێت بڵێت فیشەک بنێ بە خوار پشتێنەوە. جەنگ چەپەڵە." بەڵام "جەنگ" ئاماژەیە بۆ دوو یان زیاتر لایەنی بەشەڕهاتوو، هێرشە کیمیاییەکانی سەدامیش ئاراستەی کوردی سیڤیل دەکران. عێراق پەردەپۆشی ئامادەی هەبوو: کوردە یاخیبووەکان هاوشانی ئێرانییەکان شەڕدەکەن، عێراقیش لەگەڵ ئێراندا لە شەڕدایە، هەموو کەسێکیش دەزانێت کە شەڕ توندووتیژە. تەمی جەنگ جارێکی دیکە کردەی جینۆسایدی لێڵکرد.

هەڵوێستی فەرمیی ئەمریکا هاوشێوەی هەڵوێستی هاوپەیمانەکانی بوو لە ئەوروپا. بەڵام لەکاتێکدا ئەوان بەتەواویی دەمیان نووقابوو لە ئاستی هەڵەبجەدا، وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بەیانێکی دەرکرد کە ڕەخنەکانی تەنها ئاراستەی ئەو چەکانە دەکرد کە بەکارهاتوون. قسەکەری کۆشکی سپی، (مارلین فیزۆتەر) بە پەیامنێرەکانی گووت: "ئێمەش لە کۆشکی سپی تەنها هەمان ئەو ڕاپۆرتانەمان بینیوە کە ئێوە دوێشەو بینیوتانە. زۆر سامناک، قێزەون و دەمارگرژکەر بوون، هەروەها دەبێت وەک وەبیرهێنانەوەیەک ببینرێن بۆ هەموو دەوڵەتان کە پێویستە چەکی کیمیایی قەدەغە بکرێت."

وڵاتە یەکگرتووەکان نە هەڕەشەی کرد و نە پێی لەسەر هیچ داوایەک داگرت. تووڕەیی ئەمریکییەکان لە بەکارهێنانی چەکی کیمیاییەوە لەلایەن سەدامەوە سەرچاوەی گرتبوو و لە ڕەتکردنەوەی شەرمهێنییاندا بۆ پرۆتۆکۆلی جنێڤ دژ بە چەکی کیمیایی ساڵی 1925 بەکراوەیی مایەوە. سەروتاری نیویۆرک تایمز سەرکۆنەی کیمیابارانی لەلایەن عێراقەوە کرد و داوای لە واشنگتۆن کرد کە یارمەتییەکانی بۆ عێراق ڕابگرێت، ئەگەر هێرشە کیمیاییەکان ڕانەگرێت. لە کۆنگرێس، سێناتۆر جۆرج میتچڵ بڕیارێکی بەهێزی سێناتی دەکرد، کە نیگەرانیی خۆی بەرامبەر بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لەلایەن عێراقەوە دەربڕی بوو. جیم هۆگلاندی واشنگتۆن پۆست، سەرکۆنەی عێراقی کردبوو بۆ ناردنی "پۆلە فرۆکە" لەدژی خەڵکی سیڤیل. هۆگلاند کە بەڕێکەوت لەگەڵ مەلا موستەفادا بوو لە چیاکانی کوردستان، کاتێک لە مارسی 1975دا ئەمریکا پشتی تێکردن، ئێستا تکا لە ئەمریکا دەکات کە هەموو کاریگەرییەکانی خۆی لەسەر سەدام بخاتەگەڕ، بۆ ڕێگەگرتن لە هێرشی دیکە.

گروپەکانی مافی مرۆڤ ژمارەیان زیاتر و ڕێزی زیاتریان هەبوو لەو کاتەی کە کوشتارەکانی کەمبۆدیا ڕوویاندا. هێلێسنکی وۆچ لە ساڵی 1978 دامەزرا، لە ساڵی 1981 ئەمریکا وۆچیشی چووە سەر، پاشان لە ساڵی 1985 ئاسیا وۆچییش دامەزرا. بەڵام سەرچاوەی پێویستی نەبوو کە میدلئیست وۆچ دابمەزرێنێت تا ساڵی 1990. لەبەرئەو هۆیە ڕێکخراوەکە پەنای گرت لە دەربڕینی بۆچوونی ئاشکرا لەسەر کیمیابارانی کورد. کێن ڕۆس، کە ئەمڕۆ سەرپەرشتیاری ڕێکخراوەکەیە، کە 200 ئەندامیان هەیە و بودجەی ساڵانەیان 20 ملیۆن دۆلارە، ئەوکات جێگری سەرپەرشتیاری ڕێکخراوەکە بوو کە ژمارەیان لە دوو دەرزەن کەس تێپەڕی نەدەکرد، دەڵێت: "ئەو کاتە ئەزموونمان نەبوو، کەسمان سەردانی ناوچەکەمان نەکردبوو، لەبەرئەوە وامان هەست کرد کە شیاونییە دەستبدەینە کارێک کە نەتوانین تەواوی بکەین. ئێمە تەنها دەمانتوانی ئومێدی گەورە لای خەڵک دروست بکەین کە بەهیچ شێوەیەک توانای بەدیهێنانیمان نەدەبوو." ئەمنسیتی ئینتەرناشناڵ، بنەکی لە لەندەن بوو، هاوکات پەیوەندیی بە کوردی عێراقییەوە هەبوو، کە هەواڵی ڕۆژنامەنووسەکانیان پشتڕاست دەکردەوە. بەڵام ئەندامانی ئەمنیستی نەیانتوانی بچن بۆ عێراق. شۆڕش ڕەسوڵ، ئەندازیارێکی کوردی تەمەن سی ساڵ و ڕزگاربوویەکی ئەنفال، هەرگیز سەردانی دەرەوەی نەکردبوو، بەڵام دەیویست بزانێت بۆچی هەواڵی تاوانەکە هەرگیز بە بەشی عەرەبی بی بی سی نەگەیشت. پێیان وتبوو کە خەڵک لە خۆرئاوا بڕوا بە کورد ناکەن کە 100.000 کەس بێسەروشوێن کرابن. ژمارەکە لە ڕووت و دروستکراو دەچوو. شۆڕش هەوڵیدا ئەمە ڕاست بکاتەوە. لەنێوان مانگی دەی 1988 تا مانگی دەی 1990، بە ناوچەکانی باکوری عێراقدا، بە دزی سوپای

عێراقەوە، سەردانی خەڵکی دەکرد و چاوپێکەوتنی لەگەڵ دەیان هەزار ڕزگاربووی ئەنفالدا کرد. ناوی 16.428 کەسی کۆکردەوە کە بێسەروشوێن کرابوون. کاتێک لێکۆڵینەوە مەیدانییەکەی ڕاڤەکرد، گەیشتە ئەو دەرئەنجامەی کە لەنێوان 70.000 تا 100.000 کورد کوژراون. بەڵام کاتێک ئەم بەڵگەیەی دا بە لێکۆڵەرەوەی ئەمنیستی لە لەندەن، لێیپرسی: "هەر بەڕاست تۆ چاوەڕوانی ئەوە دەکەیت کە خەڵک بڕوابکات کە دەکرێت ئەو هەموو کوردە لە ماوەی ساڵێکدا بێسەروشوێن ببن بەبێ ئەوەی کەس هیچیان دەربارە بزانێت؟"

ئەمنستی وێنەی قوربانییەکانی بڵاودەکردەوە لەگەڵ ناوی ئەوانەی کە بڕوا دەکرا بێسەروشوێن کرابن. بەڵام وەک کێرت گۆرین، جێگری سەرپەرشتیاری ئەمنیستی لە ئەمریکا، دەڵێت: "کێشەکە ئەوکات و ئێستاش ئەوەبوو کە چۆن ئەندام و لایەنگرانمان کاریگەرییەکی ڕاستەقینەیان لەسەر ئەمریکا هەبێت."

کارمەندانی ئەمریکی بانگەشەی ئەوەیان دەکرد کە بەڵگە لەسەر بەرپرسیارێتی عێراق زۆر پتەو نییە، هەروەها "هەردوو لای" تاوانبار دەکرد. کارمانده ئەمریکییەکان هێمایان بۆ ئەو "نیشانانە" دەکرد کە گوایا ئێرانیش چەکی کیمیایی بەکارهێناوە دژی عێراق، ئەگەرچی ناچاربوون کە دانی پێدا بنێن کە بەڵگەکان جێگەی بڕوانین. وتەبێژێکی وەزارەتی دەرەوە، چالرس ڕێدمان، ڕاگەیاندنێکی گەشبین بە ئاینده و یەکسان لە لۆمەکردندای دەرکرد، وتی: "داوا لە ئێران و عێراق دەکەین کە دەستبەجێ دەستبەرداری بەکارهێنانی چەکی کیمیایی ببن، کە سووکایەتیەکە بە شارستانییەت و مرۆڤایەتی." نزیکەی سێ هەفتە پاش هەڵەبجە، وتارێکی واشنگتۆن پۆست کە ئاماژەی بە وەزارەتی بەرگری دابوو نووسیبووی: "کە نمایشێکی تاک-لایەنە نەبوو." لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان، ئەمریکا ڕێگەی لە هەوڵێکی ئێران گرت بۆ وروژاندنی پرسی بەرپرسیارێتی هەڵەبجە.

نارۆشنییە ڕوکەشەکە هەرچیەک بێت، پەنابەرە کوردەکان سووربوون لەسەر ئەوەی کە بینیویانە و بەسەریان هاتوە. دەیڤ کۆرن، تایبەتمەندێکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە وەزارەتی دەرەوە، کە دواتر چاوپێکەوتنی لەگەڵ دەیان کوردی ڕزگاربوو کرد، دەڵێت: "ڕاستییەکان لەبەردەستدا بوون، بەڵام تۆ هەرگیز هەموو ڕاستییەکان دەسگیر ناکەیت، ئەگەر نەتەوێت." ڕاستییەکان دەربارەی شاڵاوێکی گەورەی لەناوبردن، حاشاهەڵنەگر بوون. پەیامێکی هەواڵگریی وەزارەتی بەرگری لە ڕۆژی 19ی 4ی 1988دا ئاماژە بەوە دەدات کە "نزیکەی یەک میلۆن و نیو کورد ڕاگوێزراون بۆ ئۆردوگاکان. نزیکەی 700 هەتا 1000 گوند و شارۆچکە بەر شاڵاوی ئەم ڕاگواستنە کەوتوون. هەروەها ژمارەیەکی گەورەی نادیار لە کورد لە ئۆردوگای تواندنەوەدا نیشتەجێن لەسەر سنووری ئوردن و سعودیە." بەڵام ئەم هەواڵە سامناکانە نەبوونە سەردێڕ. لەبەرئەوە کارمەندە ئەمریکییەکان هەرگیز پەلەیان نەکرد لە کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی بارودۆخی دانیشتوانی ئۆردوگاکان یان چارەنووسی ئەو پیاوانەی کە دەیانزانی براون. چیرۆکی هەڵەبجە وەک چۆن زوو دەرتۆقی ئەوهاش زوو خامۆش بوو، وەزارەتی دەرەوەش بەردەوام بوو لە هاوکاریی تەواوی عێراق.

ماوێتی

مافی کۆپیکردنی ئەم بەرهەمە بۆ ماڵپەڕی دەنگەکان و وەرگێڕ پارێزراوە. بۆ پەیوەندیی:

ماڵپەڕی دەنگەکان:
dangakan@yahoo.ca
goran@dengekan.com

وەرگێڕ:
bakhtyarkarim@hotmail.com